

ENDERUN DERGİSİ JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2022 CİLT/VOL: 6 SAYI/ISSUE: 1

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

TÜRKİYE’DE TİCARETİN TİCARET ANTLAŞMALARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF TURKISH TRADE WITHIN THE FRAMEWORK OF TRADE AGGREEMENTS

Makalenin
Gönderim Tarihi:
21/03/2022

Makalenin
Kabul Tarihi:
23/03/2022

Dr. Öğr. Üyesi Işın KIRIŞKAN

Giresun Üniversitesi İİBF İktisat

isin.kiriskan@giresun.edu.tr

ORCID Numarası: 0000-0002-2478-2305

ÖZET

Türkiye'nin tarafı olduğu ikili ve çok taraflı ekonomik ticari anlaşmaları küresel ve bölgesel çabalar olarak ikiye ayrılabilir. Küresel çabalar olarak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve sonra kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) iken bölgesel çabalarda ise Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA), Gümrük Birliği (GB) ve son dönemde yaygın olarak kullanılan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) dış ticaretin serbestleşmesi çabalarını temsil etmektedir. Türkiye 1980 yıllarından itibaren ihracata dayalı büyüme modelini benimseyerek hem küresel boyutta hem de bölgesel çabaların içerisinde yer almıştır. Türkiye Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) iki amaçla yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi yerli ürünlerin satılarak yeni pazarlar keşfetmek ve dış ticarete çeşitlendirmeye gitmektedir. İkinci neden ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin (AB) Gümrük Birliği'ne (GB) dahil olması nedeni ile Avrupa Birliği'nin (AB) dış ticaret politikasına uyma yükümlülüğüdür. Bölgesel çabalar içerisinde yer alan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) başta EFTA, NAFTA, FTAA, ASEAN, SADC, TPP, TTIP ve APEC'dir. Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) yaygın olarak tercih edilmesinin nedenleri, STA'ların ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi için bir araç olarak görülmesidir. GATT ve WTO'nun ticaret anlaşmalarında yetersiz kalması nedeniyle STA'ların ülkelerin dış ticaret hacminde artırıcı etkisi olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin imzalamış olduğu ticaret anlaşmalarının ülkeye yapmış olduğu katkılar ve bu katkıların sayısal veriler analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkili Ticari Anlaşmalar, İhracat, Serbest Ticaret Anlaşmaları

ABSTRACT

Turkey was the side of bilateral and multilateral trade agreements can be divided into global and regional economic efforts. While the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) and the World Trade Organization (WTO) were established as global efforts, in regional efforts, Preferential Trade Agreements (TTA), Customs Union (GB) and Free Trade Agreements (FTA) represents trade liberalization efforts. Turkey both at the global level by adopting the model of export-led growth starting from 1980, has been involved in regional efforts. Turkey Free Trade Agreement (FTA) it is seen that done for two purposes. The first one is to explore new markets by selling local products and diversify in foreign trade. The second reason is that Turkey's European Union (EU) Customs Union (CU) with the European Union because of the inclusion (EU) foreign trade policy is the obligation to comply. Free Trade Agreements (STA) included in regional efforts are mainly EFTA, NAFTA, FTAA, ASEAN, SADC, TPP, TTIP and APEC. The reasons why Free Trade Agreements (FTAs) are widely preferred is that FTAs are seen as a tool for liberalizing trade between countries. Due to the inadequacy of GATT and WTO in trade agreements, FTAs have had an increasing effect on the foreign trade volume of countries. In this study, the contribution of Turkey's trade agreements which have been signed have done to the country and are intended to be quantitative data analysis of these contributions. Keywords: Bilateral Trade Agreements, Export, Free Trade Agreements

Keywords: Bilateral Trade Agreements, Export, Free Trade Agreements

1. Giriş

İnsanoğlu topluluk halinde bir araya gelerek şehirleri ve bu şehirler ile birlikte devletleri meydana getirmişlerdir. Tarih boyunca devlet altında bir araya gelen insan topluluğunun oluşması ile birlikte pazarlar kurulmuş ve bu pazarlar sayesinde ticaret ağları kaçınılmaz olmuştur. Devletler, iç ticaretin daha da canlı hale gelmesi için dış ticaretinde önemli olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Çünkü dış ülkelere yapılacak olan her mal satışından ülkeye gelecek olacak bir para akışı olacaktır ki buda iç ekonominin sürekliliği için ön koşuldur. Dış ticaretin canlılığında hem fikir olan ülkeler bunun devamlılığı için serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birliği anlaşmaları imzalayarak dış ticaretin canlılığını sürekli hale getirmişlerdir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler liberal ekonomi modeline geçiş yapmışlardır. Türkiye özellikle 1980'li yıllara kadar sürdürdüğü kapalı ekonomi modelini terk ederek dışa açık serbest piyasa ekonomi modeline geçmiştir. Bu modele geçmesindeki en önemli etken küreselleşmeye ayak uydurmak ve dış ticaretin canlılığı için rekabet gücünü arttırmayı hedeflemek olmuştur. Küreselleşme bazı ülkeler için avantaj oluştururken bazı ülkeler için ise dezavantajlar oluşturmaktadır. Her iki görüş de doğru olmakla birlikte dünyadaki tüm toplumlar ve ülkeler küreselleşme süreci ile konjonktürel dalgalanmaların etkisi ile farklı düzeyde katılmış bulunmaktadır. Bu sürecin dışında kalmak, bu süreçten etkilenmemek imkansızdır. Küreselleşme dünyamızda hemen hemen tüm ülkelerde katma değer ve istihdam yaratma avantajları sağlarken değişen pazar

koşullarını uyum sağlayabilme esneklikleri ve büyük işletmeleri tamamlama özellikleri tanımaktadır. Dış ticaret, uluslararası alanda eskilerden beri kullanılan ekonomik ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçların çokluğu, çeşitliliği insanlar arasında mübadele ilişkisi kurmasına ve ülkeler arasında çeşitli sebeplerle ticaret yapılmasına sebep olmuştur. Dış ticaret kendi içerisinde ithalat, ihracat ve bunun yanında transit ticaret olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Toplumlar ürettiklerini pazarlamak üretmediklerini ise yurt dışından ithal etmek durumunda kalırlar. Dünya pazarında etkili bir etken olan ihracat ve ithalat kavramları bir ülkenin ekonomisinin gidişatını belirleyen önemli iki olgudur. Dış ticaret işlemleri ithalat ve ihracat işlemleri ile bu işlemlerin parasal karşılıklarını ifade etmektedir. Ülkelerin dış ticaret politikalarının en önemli hedefi ithalatı en aza 2 indirip ihracatı arttırmayı amaçlamaktadır. Çünkü bir ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. İthalat, ülkeden yabancı ülkelere döviz çıkışı getirirken ülkede üretilen mallar yerine yabancı ülkelerde üretilen mallar tercih edilmiş olmaktadır. Bu durum yerli üretici ve ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilerken ithalatın ihracattan fazla olması durumunda dış ticaret açığının ortaya çıkmasına neden olur. İstenilen durum ihracatın ithalattan fazla olması yani dış ticaret fazlasının ortaya çıkmasıdır. Dış ticaret politikaları küreselleşme ile etkisini dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde politika uygulamalarına bırakmıştır. Uluslararası ticaret sisteminin serbestleştirilmesi yönündeki çabalar uluslararası ticaret sisteminin temellerini oluşturmaktadır. Bu durum Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, Dünya Ticaret Örgütü, Serbest Ticaret Anlaşmalarını temsil etmektedir. Dünya Ticaret Örgütü ayrımcım olmaması esasına göre üyesi olmuş olduğu herhangi bir ülkeye tanıdığı avantajı, ticaret rejimini koşulsuz olarak tüm üye ülkelere de tanımaktadır. Dünya Ticaret Örgütü, Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Gümrük Birliği ile diğer Tercihli Ticaret Anlaşmalarını ifade etmede Bölgesel Ticaret Anlaşmaları terimini kullanmaktadır. Tercihli Ticaret, Serbest Ticaret, Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Anlaşmalarını kapsayan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları sayısını giderek arttırmakta ve dünya ticareti içerisinde payını genişletmektedir. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının önem kazanmasında iki ana belirleyici etken bulunmaktadır. İlk olarak ülkeler uluslararası ticaretteki çok taraflı serbestleşmenin oluşturduğu etkenle rekabet baskısını Bölgesel Ticaret Anlaşmaları yolu ile azaltmaya veya dengelemeye çalışmaktadır. İkinci olarak ise, çok taraflı ticaret anlaşmaları ile büyük ölçüde amaçlarına ulaşan gelişmiş ülkelerin ve uluslararası şirketlerin çok taraflı müzakerelerine ilgi ve destekleri giderek azalmıştır. Serbest Ticaret Anlaşmaları komşu ve çevre ülkeler ile dış ticaretin geliştirilmesi ihracatın dış pazarlarda rekabet edebilmesini karşılıklı yatırımların rekabet gücünü arttırması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde dış ticaret kavramı, dış ticaret serbestleşmesi, ekonomik entegrasyon kavramı ile küreselleşme kavramları değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde Serbest Ticaret Anlaşmalarının dış ticaret üzerinde 3 etkilerinin incelenmesi ve üçüncü bölümde Avrupa Birliği Serbest Ticaret Anlaşmaları ile Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşmaları arasındaki ilişkisini önemi, gelişimi ve özellikleri anlatılmıştır.

2. Dış Ticaret

Dış ticaret, bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı mal ve hizmet alışverişlerinin toplamıdır. Dünya üzerinde ekonomik varlıklarını sürdüren ülkeler, iç piyasada süregelen tüketim ve bu tüketime yönelik üretimle belirli bir büyüme seviyesine gelebilir. Hem ülke ekonomisi için yeni kaynaklar oluşturmak, hem firma karlılığını artırmak için dış ticaret ve yeni pazarlara satış yapılması elzem bir durumdur. Bu kapsamda dışa yapılan satışların üretimi, istihdamı, vergi gelirlerini, refahı ve dolayısıyla büyümeyi arttırmak gibi ülke ekonomilerinin makro göstergeleri üzerinde ciddi etkileri söz konusudur. Böyle bir ticaret ikliminde küreselleşme ve liberalizmin artışı, ülkelerini diplomatik ve siyasi ilişkilerini de etkilemektedir. Komünist devlet yönetiminin söz konusu olduğu Çin, 1980’li yıllardan itibaren liberalizmin esintilerini yaşamıştır ve bugün dünyanın üreticisi pozisyonundadır. Hindistan 1991 yıllarından itibaren dış ticaret sektöründe daha aktif rol oynamış ve ekonomisi dünyanın önde gelen ekonomileri arasına girmiştir. Türkiye’de 24 Ocak kararları ile 1980 yılından itibaren ekonomisini ithal ikamecilikten ihracata dayalı büyüme modeline geçirmiştir. Bu tarihten itibaren de Türkiye’nin dış ticaret serüveni başlamıştır.

2.1. Dış Ticaretin Önemi

Dış ticaretin en önemli iki hedefi ihracat ve ithalattır. İhracat hacmi ne kadar fazla olursa ülke ekonomisi için gelir kaynağı da fazla olmaktadır. Çünkü ihracat bir ülkenin kalkınmasında önemli bir etkidir. Ülkelerin en önemli ana hedefi ihracat artışını sürekli hale getirip ithalatı azaltmaktır. Çünkü ithalat, ülkeden diğer ülkelere döviz çıkışı gerektirir hem de ülkede üretilen mallar yerine dışarda üretilen mallar tercih edilmiş olur. Bu durum yerli üretici ve ülke ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. İthalat fazlalığı olması durumu dış ticaret açığı olacaktır ki buda 5 ülkeler için istenmeyen bir durumdur. Ülkelerin en önemli hedefleri dış ticaret dengesini sağlamaktır. Dış ticaret canlılığı ve bu canlılığın sürdürülebilir bir hal alması ülkelerin en önemli hedefleri arasında yer almaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ülkeler dünya ticaretinde etkin ve güçlü bir rol oynamak için dışa açık ekonomi modelleri geliştirerek hem iç hem de dış ticaret hacimlerinde büyüme sağlama çabası ve yarışı içine girmişlerdir. Dış ticaret ülkeler açısından son derece önemli bir kavram olmaya başlamıştır. Çünkü devamlı gelişen ve değişen dünya ekonomisi üzerinde ülkeler de yeni modeller geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu ekonomik modellerle ekonomi dünyasında söz sahibi olmak ve varlıklarını devam ettirmek istemektedirler. Dış ticaret her ülkenin ekonomisine olumlu bir katkı yaratacağından ülkeler ihracat ile birlikte daha dinamik bir ekonomik yapıya sahip olacaktır.

2.2. Dış Ticaretin Serbestleşmesi

Gümrük Tarifeleri Gümrük tarifeleri, bir ülke içerisinde üretilen herhangi bir malın başka bir ülkeye girişi esnasında o mal üzerinden alınan vergi olarak

tanımlanabilir. Ülkelerin gümrük tarifeleri uygulamasının amacı ülkeye gelir akışı sağlamak ve yerli üreticiyi korumaktır. Gümrük tarifesi uygulamaları sonucunda ülkeler kendi iç pazarlarına canlılık kazandırarak ithalatın da azalmasına neden olmaktadır. Ticaret Genel Anlaşması İkinci dünya savaşı sonrasında meydana gelen ekonomik sorunlar ve giderek küreselleşen dünya ekonomisi ile beraber ülkeler dış ticarete serbestleşme çabalarını gündeme getirmeye başlamışlardır ve Ticaret Genel Anlaşmaları imzalanmıştır. Ülkeler bu anlaşma ile beraber dış ticareti arttırmak ve korumak istemişlerdir.

Dünya Ticaret örgütü, uluslararası dış ticarete meydana gelen gümrük tarifelerinde veya ithalat kısıtlamalarında oluşabilecek engelleri ortadan kaldırmak için 1 Ocak 1995 yılında kurulmuştur. Dünya Ticaret Örgütü ülkeler arasında dış ticaretin daha canlı hale gelmesi, az gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaretten daha fazla pay almaları gibi nedenler ana hedeflerinden birisidir. Bölgesel Çabalar Tercihli Ticaret Anlaşması Türkiye 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş yaparak ticarete dışa açılma adımı başlatılmış oldu. İhracatın arttırılması ile beraber yeni pazarların oluşması serbest ticaretin önünü açmıştır. Tercihli Ticaret Anlaşmalarının en yaygın olanı Serbest Ticaret Anlaşmalarıdır.

Gümrük Birliği, taraf ülkelerin mallarının tek bir gümrük alanı içinde vergiden muaf ve serbest dolaşması, tarafların üçüncü ülkeler ile ortak gümrük tarifesi oluşturması olarak tanımlanabilir. Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasından hemen sonra 1959 yılında bu topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur. Daha sonra Ankara Antlaşması ile beraber Türkiye'nin Gümrük Birliğine üye olma süreci başlamış ve 1 Ocak 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği ile Türkiye yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye açısından Gümrük Birliği'nin tamamlanması. Serbest Ticaret Anlaşmaları Serbest Ticaret Anlaşması, iki veya birden fazla ülke arasında ticareti etkilenmesine neden olan tarife ile tarife dışı engellerin kaldırılmasını, taraf ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi meydana gelmesini sağlayan fakat taraf olan ülkelerin üçüncü ülkeler ile olan ticaretlerinde mevcut ulusal düzenlemelerin sürdürülmesine izin veren anlaşma olarak ifade edilebilir (Pınar, 2013:4). Serbest Ticaret 7 Anlaşmaları imzalayan ülkeler arasında gümrük vergisi ve kısıtlamaların kaldırılması bu anlaşmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Ekonomik Entegrasyon ve Küreselleşme Kavramı

Çeşitli ülkelerin bölgesel bir yapı içerisinde dış ticareti serbestleştirmek için politikalar geliştirmeleri sonucu oluşan ekonomik birlikler ekonomik entegrasyon olarak ifade edilebilir (Şanlı, 2004:163). Ülkeler, üretim kapasitelerini, kaynak dağılımı gibi etkenleri arttırmak için ekonomik entegrasyon yeniliklerine katılırlar. Çünkü küreselleşen dünya ekonomisinde kendisini geliştirmeyen, dışa açık büyüme modellerini benimseyemeyen, yenilikçi olmayan ülkeler yeni pazarlar bulamaz ve piyasalarda rekabet güçlerini arttıramazlar. Bu nedenlerden dolayı ülkeler ekonomik entegrasyon yollarına başvururlar.

Ekonomik Entegrasyon Tarihsel Gelişimi Dünyadaki en eski entegrasyon hareketi 1834’li yıllarda Almanya’da ortaya çıkan Zollverein Gümrük Birliği ile ortaya çıkmıştır. Daha sonra ABD ve Avrupa’da küçük çaplı girişim hareketleri yaşanmıştır. Ekonomik entegrasyona hız kazandıran gelişmeler, ikinci dünya savaşının yaşanması ve sonrasında ortaya çıkan GATT ve Dünya Ticaret Örgütünün varlığı neden olmuştur. Daha sonrasında bu gelişmelerin neticesinde ekonomik entegrasyon hareketleri meydana gelmiştir (Küçük ve Aslan, 2015:103).

Bölgeselleşme kavramı, ülkelerin ortak ağda buluşarak ekonomik alanda iş birliği yapmalarınıdır. Bölgeselleşme hareketlerinde coğrafi yakınlık temel etkidir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler kendi aralarında ekonomi özlü birleşerek bölgeselleşme hareketleri ile beraber bir bütün olma eğilimindedirler. Çünkü siyasi ve hukuki bağımsızlığı bulunan ülkeler bir olarak ekonomilerine canlılık, yeni pazarlar arama girişimlerini güçlendirmek için Gümrük Birliği oluşturma, STA’lar gibi anlaşmaların doğrultusunda hareket etmektedirler.

Günümüzde değişen dünya koşulları nedeniyle ülkelerin bir araya gelerek ekonomik alanda yenilikler yapması ve bütünleşme hareketleri çerçevesinde küreselleşme olgusu meydana gelmiştir. Küreselleşme sürecine 1960’lı yıllardan itibaren gelişmeye başlamış 1980’li yıllarda itibaren de birçok alanda kendini hissettirmiş ve 1990 yıllarında ekonomi üzerinde kendisini hissettirmiştir (Küçük ve Aslan, 2015:102). Ekonomik alanda küreselleşme ile birlikte ülkelerin birleşme yoluyla tek bir pazarda buluşmaları dünya ekonomisiyle bütünleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Diğer bir deyişle ekonomik küreselleşmenin sermaye, mal ve işgücü akışlarındaki artış nedeniyle, ekonomik ilişkilerin çoğalması ve uluslararası alanda ülkelerin birbirlerine yakınlaşması anlamına geliyor (Aytekin, 2013:126). Küreselleşme hareketleri ile birlikte dünya ekonomisi alanında değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler dünya ticaretine yeni yönler katmış ve ülkelerin yeni politikalar geliştirmesi kaçınılmaz olmuştur. Değişen dünya ekonomisinde ülkeler ekonomik yarış içine girerek var olan ekonomilerini daha güçlü hale getirmişlerdir. Sonuç olarak küreselleşme olgusu ekonomi üzerinde oldukça etkili olmuş ve yeni bir dünya düzeninin oluşmasına neden olmuştur.

4. Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Etkileri

Gümrük birliğinde uygulanan tarifeler Serbest Ticaret Anlaşması imzalayan üçüncü ülkeler için geçerli değildir. Gümrük Birliği Anlaşmasında ülkeler arasında serbest dolaşım söz konusu iken, Serbest Ticaret Anlaşmalarında ise menşee kuralları geçerlidir. Ülkeler, coğrafi açıdan kendine yakın olan ülkelerle dış ticareti geliştirmek için Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamaktadırlar. Serbest Ticaret Anlaşmalarının temellerini Dünya Ticaret Örgütü oluşturmaktadır. Serbest Ticaret Anlaşmalarının tercih edilmesinin en önemli nedenleri arasında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ile Dünya Ticaret Örgütü'nün dünya ticaretinin serbestleşmesinde yetersiz kalmaları Serbest Ticaret Anlaşmalarının tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır (Ateş ve Seymen, 2019, s.257). Ülkenin Serbest Ticaret Anlaşmalarını benimsemesinin ardında birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden en önemlisi, anlaşmaya tabi olan üye ülkeler arasında ticarete neden olan engellerin azaltılmak istenmesi sonucu yerli firmalara ihracat olanakları oluşturmaktır. Yerli firmaların ihracatlarındaki artış sonucu üretimin hacminin artması ölçek ekonomilerini meydana getirerek yerli firmaların daha etkin üretim yapmalarına imkân sağlamaktadır (Doğan ve Uzun, 2014:239). Serbest Ticaret anlaşmaları imzalayan ülkeler pazar hacimlerinin genişlemesi ile birlikte rekabet güçlerinin artması sonucu ekonomilerini olumlu yönde etkilediğinden ülkeler açısından son derece önemlidir. Serbest Ticaret Anlaşmalarının Tarihsel Gelişimi Serbest Ticaret Anlaşmaları ilk olarak karşımıza EFTA ülkeleri ise 1960 yılında Stockholm Sözleşmesi ile kurulmuştur (Ateş ve Seymen, 2019:256). Türkiye tarihi açısından bir değerlendirme yapılırsa Türkiye, dışa kapalı ekonomi modelinden dışa açık ekonomi modeline 24 Ocak 1980 kararları ile geçerek ihracat hedefli büyüme modeline geçiş yapmıştır. Çünkü küreselleşen dünya ekonomisine ayak uydurmak hem de ekonomik büyümeyi sürdürülebilir hale getirmeyi hedeflemektedir. Serbest Ticaret Anlaşmasını Türkiye tarihte ilk olarak 10.12.1991 yılında EFTA ülkeleri ile imzalayarak yeni pazarlar sayesinde ürünlerini satarak dış ticarete ülke çeşitlenmesine giden yolda önemli bir adım atmıştır (Ateş ve Seymen, 2019:259).

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması İmzaladığı Ülkelere İhracatı Türkiye karşılıklı ticarete dezavantajlı duruma düşmemek için serbest ticaret kanalıyla ticaret hacmini artırmak için Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşması 10 yaptığı birden fazla ülkeyle karşılıklı fayda sağlama esasına dayalı olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamaya devam etmektedir (Kalaycı, 2017:138).

1996-2001 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 1996 ve 2001 yılları arasında EFTA ülkeleri, İsrail, Makedonya gibi ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

2002-2012 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 2002 ve 2012 yılları arasında Bosna Hersek, Tunus, Filistin, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan,

Sırbistan, Karadağ, Şili gibi 10 ülke ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. 2013-2020 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 2013 ve 2020 yılları arasında Morityus, G.Kore, Malezya, Moldova, Singapur, Kosova, Faroe A. ve 2020 yılında Venezuela ile 2021 yılında Birleşik Krallık ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamasındaki en önemli etken STA'ların yeni pazarlar sağlamasıdır. Türkiye ne kadar çok STA'ları imzalarsa yeni pazarlar sayesinde ihracatında da önemli artışlar elde edecektir. Avrupa Birliği Açısından İmzalanma Nedeni ve Beklentileri AB Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü'nün web sitesinde serbest ticaret anlaşmaları yapmasının nedenlerini kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre, AB mallar ve hizmetler için yeni pazarlar oluşturmak, gümrük vergilerini ortadan kaldırarak ticareti daha kolay hale getirmek ve yine gümrük işlemlerini ortadan kaldırarak ticarete hız kazandırmak, yatırım olanaklarını arttırmak, bununla birlikte uygulayacağı ortak politikalar yardımıyla siyasi belirsizliğin artık söz konusu olmaması ve son olarak 11 sürdürülebilir kalkınma için tarafları ve ortaklara destek sağlamak amacıyla serbest ticaret anlaşmaları imzalamaktadır.

5. Amaç, Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, önceki bölümlerde bahsedilen 1996-2012 döneminde imzalanan anlaşmaların öncesi ve sonrasında makro ekonomik değişkenlerin değişimi zaman serisi analizi ile ele alınmıştır. Analizde kullanılan dönem, 1990-2021 yıllık veri setini içermektedir.

Ekonometrik araştırmaların belki de en önemli aşaması, ekonomik modeli meydana getiren değişkenlerin, zaman boyutu açısından ifade edilebilmesidir. Ekonometrik araştırmalarda veriler, çalışma alanının özelliklerine göre farklı özellikler gösterebilmektedir. Ekonometrik araştırmalar için veri toplama işlemi farklı şekillerde yapılabilmektedir. Bunlardan birisi, hazır yani toplanmış birincil düzeyde veri seti ile çalışmaktır. Bu şekilde birincil yapıdaki veri setine "**zaman serisi verileri**" adı verilir. Zaman serisi verileri; yıllık, aylık, çeyrek yıllık, altı aylık, haftalık, günlük veya saatlik olarak derlenebilir.

Zaman serisi verileri, değişkenlerin bir dönemden diğerine ardışık şekilde gözleendiği sayısal değerler hakkında bilgiler verir. Gözlenen verilerin zaman içerisinde ardışık bir biçimde olması gerekli bir koşul değildir. Fakat düzenli zaman aralıklarında dizinin gelişimini takip etmesi doğru bir analiz açısından oldukça önemlidir.

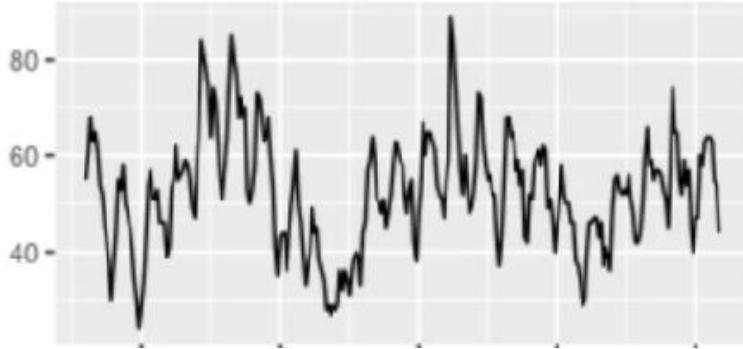
Ekonometrik analizlerde zaman serisi analizini gerçekleştirebilmek için öncelikle, ele alınan zaman serisi değişkeninin hangi kalıba uygun olduğunu belirlemek

gerekir. Zaman serilerine ait gözlemlerin içerdiği yapıların zaman dönemleri boyunca göstermiş olduğu seyir ve seride yer alan olağan dışı gözlemler zaman serisi gözlem grafikleri ile tespit edilebilir.

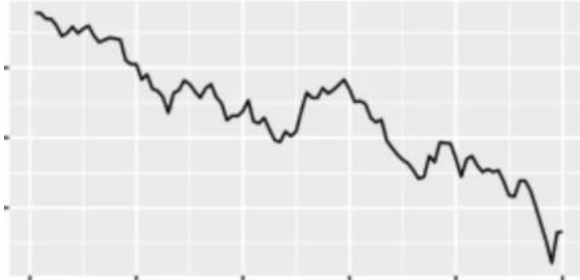
Her zmaan serisi, zaman dönemleri itibariyle geçmişten gelen bir yapıya sahiptir ve geleceğe hareket eder. Bu yapıların belirlenmesi, zaman serisi analizinin doğru yapılabilmesi açısından önemlidir. Genel olarak bir zaman serisi değişkeni, aşağıdaki kalıplara sahiptir:

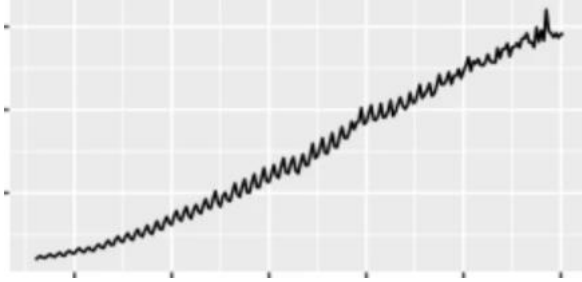
Rassal kalıplar yatay veya çizgi kalıplar olarak bilinir. Rassal kalıplar genelde verilerin sabit bir ortalama civarında dalgalandığı kalıplardır. Bu tür seriler, ortalamaya göre durağan bir yapıya sahiptirler. Rassal kalıp gözteren zaman serilerinin belirli bir sistematığe sahip yapıları yoktur.

Şekil 1: Rassal Zaman Serisi Kalıbı

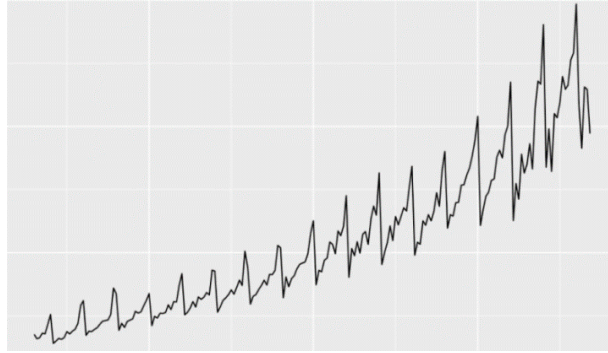
Trendli kalıplar, çoğunlukla 15-20 yıldan daha uzun süren artışlar veya azalışları gösterir. Trend, bir zaman serisinde uzun dönemli hareketleri içerir. Trend yapıları artış veya azalış yönünde davranış özelliğine sahiptir.

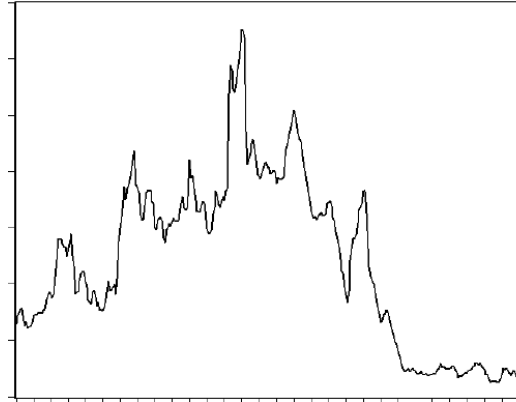
Şekil 2. Artan-Azalan Trend Yapıları

Ekonometride zaman serileri bazı dönemlerde mevsimsel değişimlerin etkisi altında kalabilir. Genellikle mevsimsel değişimler aylık-çeyrek yıllık dönemlerde ortaya çıkar. Zaman serileri analizinde mevsimselliğin tespit edilmesinde, iklimler, insan alışkanlıkları, resmi veya dini bayramlar, özel günler bazı sosyal olaylar, bazı dönemlerde uygulanan indirimli satışlar gibi etkenler etkili olur.

Şekil 3: Mevsimsel Zaman Serisi Yapısı

Konjunktürel değişimler ise ekonomide meydana gelen değişimlerle birlikte ortaya çıkar. Özellikle ülkelerin ekonomilerinde refah, canlanma, durgunluk ve çöküş evrelerinde, zaman serisi değişkenlerinin konjunktürel bir yapı gösterdiğini söyleyebiliriz.

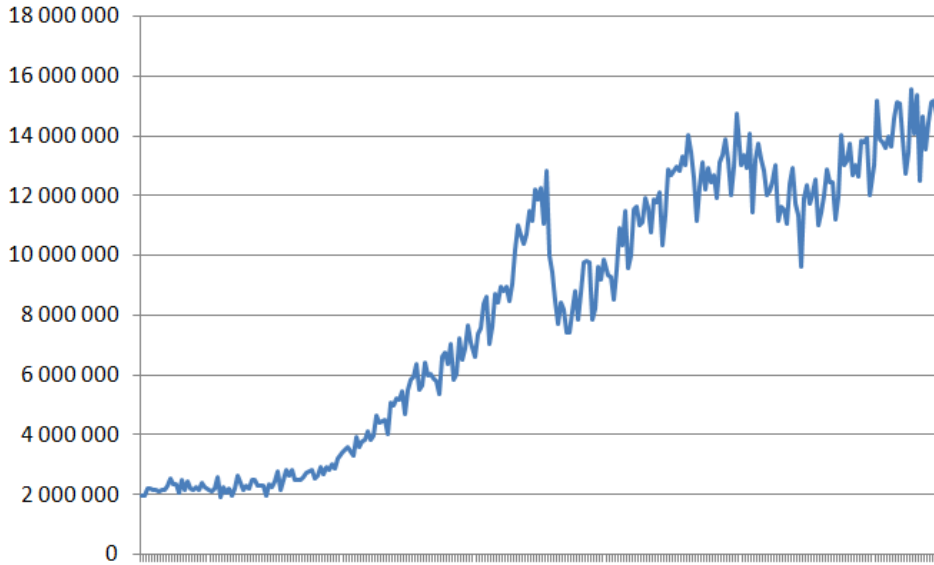

Şekil 4. Konjonktürel Zaman Serisi Yapısı

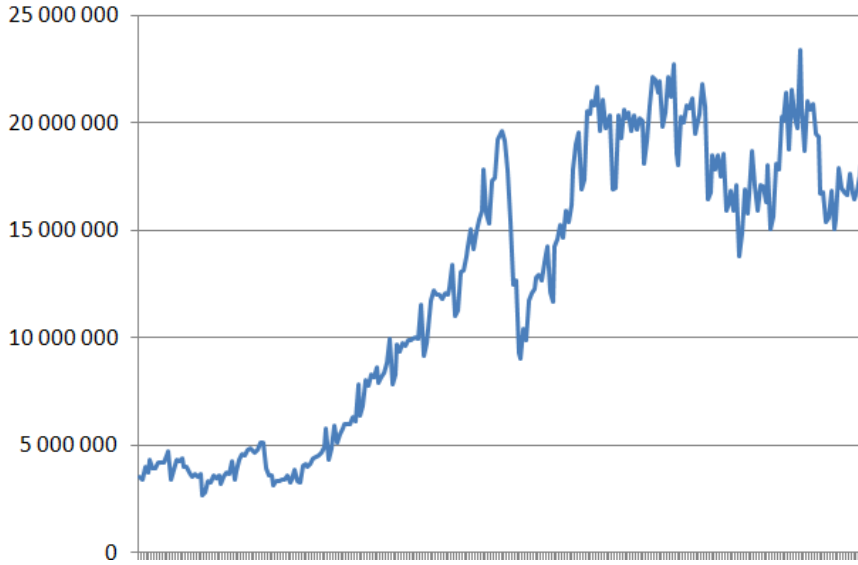
Otokorelasyonlu zaman serisi kalıpları, analizlerde oldukça sık karşılaşılmaktadır. Otokorelasyon, bir serinin herhangi bir dönemdeki değeri ile bir önceki veya bir sonrakidönem değeri arasında birlikte hareket etme ilişkisini tanımlar. Eğer bir zaman serisinde otokorelasyon varsa serinin gözlemleri arasında bir korelasyonun varlığından söz edilebilir. Örneğin herhangi bir seride yüksek düzeyde bir otokorelasyon varsa ve seri aylık gözlemlerden oluşuyorsa serideki cari ayın gözlem değeri ile bir önceki ayın gözlem değeri arasında nedensel olmayan bir birliktelik söz konusu olabilir.

6. Bulgular

Çalışma kapsamında; her değişkene uygun olacak şekilde 1990-2021 dönemi için; ihracat oranı ve ithalat oranı değişkenleri kullanılmıştır. Veriler ve grafikler TÜİK Resmi İnternet sitesinden alınmıştır. Değişkenlere ait grafikler aşağıdaki gibidir:

Grafik 1: İhracat Oranı (Takvim Etkisinden Arındırılmış)

Grafik 2: İthalat Oranı (Takvim Etkisinden Arındırılmış)

Serbest Ticaret Antlaşmaları çerçevesinde kritik yıllar; 2001, 2002, 2012, 2013, 2020 ve 2021'dir. Yukarıdaki grafikler incelendiğinde; 2002 ve özellikle 2015 yıllarındaki değişimlerin diğer yıllara göre daha fazla olduğu söylenebilir.

İhracat Oranı ve İthalat Oranı verileri 1997:01-2021:01 çeyrek yıllık verilerini ihtiva etmektedir. Grafikler incelendiğinde, zaman içerisinde artan bir trend ve dönem dönem konjonktürel dalgalanmalar gösteren iki zaman serisi kalıbına sahip oldukları söylenebilir. Bu sebeple değişkenlere durağanlık analizi yapılmıştır.

Özellikle doğrusal regresyon modellerinde dikkate alınması gereken bir varsayım, modellerde ele alınan zaman serisi değişkeninin, kendi gecikmeli değerlerinden bağımsız olması ve modele ilişkin hata teriminin rassal bir süreçte sahip olması gerektiğidir. Bu varsayım geçerli olmazsa, elde edilen matematiksel model, hatalı tahminler üretecek ve model uygun bir model olmayacaktır.

Gerçek hayatta, özellikle makro ekonomik değişkenlerde, genellikle bu durumun tersi gerçekleşebilmektedir. Böyle bir durumda eğer ele alınan Y değişkeni, otokorelasyonlu bir yapıya sahip ise, ele alınan modelde, değişkenin kendi gecikmeli değerleri verideğişken olarak kullanılarak model tekrar ele alınabilir. İterasyon yöntemi ile birçok alternatif modeller denenerek, sürece en uygun model ele alınır. Bu değerlendirme yapılırken, birtakım değerlendirme kriterlerinden yararlanılır. Bu kriterler, mümkün olduğunca minimum olmalıdır. Herhangi bir değişken için ele alınan model ile elde edilen tahminlerin gerçekleşen değerlerle farkı alınarak, modellerin uygun olup olmadığına karar verilir. Bu farkların da mümkün olduğunca minimum olması beklenir. Box-Jenkins metodolojisi olarak bilinen durağanlık analizi, aşağıda tanımlanan doğrusal modelden hareketle

geliştirilmektedir:

$$Y_t = \mu + \phi_1 Y_{t-1} + \phi_2 Y_{t-2} + \dots + \epsilon_t - \theta_1 \epsilon_{t-1} - \dots \quad (1)$$

$$Y_t, Y_{t-1}, Y_{t-2}, \dots = \text{Durağan gözlem değerleri} \quad (2)$$

$$\epsilon_t, \epsilon_{t-1}, \epsilon_{t-2}, \dots = \text{Cari ve geçmiş dönem tahmin hataları} \quad (3)$$

$$\mu, \phi_1, \phi_2, \dots, \theta_1, \theta_2, \dots = \text{modelden elde edilen parametre tahminleri}$$

Yukarıdaki modeller dikkate alınarak aşağıdaki durağanlık analiz aşamaları ele alınır:

- **Tanımlama:** Bu adımda, ele alınan zaman serisinde varsa trend ayrıştırılır. Trend yapısını seriden ayırtmak için serinin 1. veya 2. derece farkı alınabilmektedir. Sonuçta deneme amaçlı kullanılacak başlangıç modeli elde edilmiş olur. Bu model otoregresif (AR), hareketli ortalama (MA), veya otoregresif hareketli ortalama (ARMA) sürecine sahip olabilir. Serinin davranış biçimi genellikle kısmi otokorelasyon fonksiyonu ile tanımlanmaktadır. Bu amaçla potansiyel modelleri teşhis edebilmek için otokorelasyon (ACF) ve kısmi otokorelasyon (PACF) hesaplanmaktadır.
- **Tahmin:** Bu adımda, öncelikle başlangıç modeline ilişkin ilk parametre tahminleri elde edilir ve paket program ile iterasyon yöntemi yardımıyla model tahmin edilerek parametre değerler nihai olarak elde edilir.
- **Ayırt Edici Kontrol (Tanı):** Model tahmin edildikten sonra, modelin yeterli olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Bu aşama kalıntılara ilişkin parametrelerin anlamlılıklarına ve modelin açıklama gücüne ilişkin istatistiksel ve ekonometrik testlerin yapılması aşamasıdır. Bunun sonucunda kalıntıların temiz dizi özelliği gösterip göstermediği belirtilir.
- **Önraporlama:** Ele alınan seriye ilişkin uygun model elde edilmez, geleceğe ilişkin tahminlerde bulunulabilmektedir. Ayrıca yapılan her bir tahmine ilişkin güven aralıkları da oluşturulabilmektedir.

AR, MA, ARMA ve ARIMA modellerinde ilk tespit edilmesi gereken, ele alınan zaman serisinin zaman içerisinde durağan bir yapıya sahip olup olmadığının tespitidir. Seri durağan mı, durağan dışı bir sürece sahipse kaç defa farkını alarak süreç durağan hale getirilebilir gibi soruların cevabı aranır. Sonuçta otoregresif entegre edilmiş hareketli ortalama süreci, ARIMA(p, d, q) tanımlanmaya çalışılmaktadır. Burada; d; durağanlık için gerekli olan fark sayısını, p; AR mertebesini ve q; MA mertebesini tanımlamaktadır. Tipik olarak d; 0, 1

bazen 2 değerini almaktadır. Ama genel itibarıyla ARIMA süreci özünde cimrilik esasına dayandığı için, süreç tahmin edilirken mümkün olduğunca küçük p ve q değerleri seçilmeye çalışılır. İlave her katsayı uyumu arttırması yanında serbestlik derecesini düşürme maliyeti de göz önünde bulundurulmalıdır. p ve q değerlerini belirlemek oldukça zordur. Ancak Hannan ve Rissanen'in ele almış olduğu sayısal süreç dikkate alınarak bu zorluğu aşmak mümkündür. Bu süreç 3 adımda ele alınabilmektedir. Birinci adımda, AR süreci dikkate alınarak tahminler gerçekleştirilir. İkinci aşamada, AIC kriterini minimum yapan regresyon en uygun model olarak ele alınır. Regresyon tahmininden elde edilen kalıntılar, ARMA modelinde tanımlanan elde edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Son aşamada, ARMA modeli elde edilir. Örneğin ARMA(2,1) olarak tanımlanmış bir model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$y_t = m + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + e_t - \beta_1 e_{t-1} + \text{hata}$$

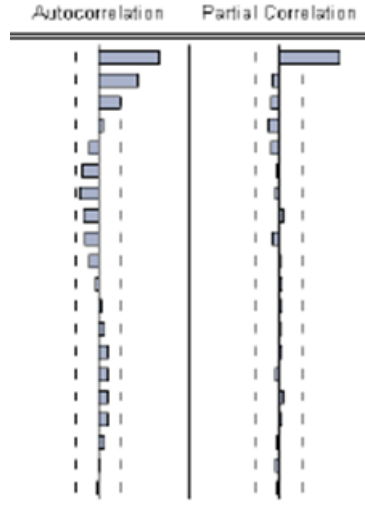
Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, çalışmada ele alınan ihracat ve ithalat oranı verilerinin durağanlık analizleri, Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök test sürecine tabi tutulmuştur. Test sürecinde kullanılan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seri durağan dışıdır (Seride birim kök vardır).

H_1 : Seri durağandır. (Seride birim kök yoktur).

İhracat ve ithalat oranı verilerine birim kök testi uygulandığında, her iki değişkeninde 1. Dereceden entegre yani I(1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple tahminler, ARIMA modelleri kullanılarak elde edilmiştir.

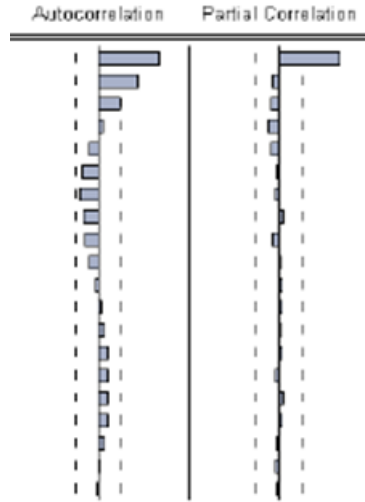
İhracat oranı I(1) yani 1. Düzeyde durağanlaşabildiği için, serinin bir dönem gecikmesi alınarak trend ve konjonktürel yapının etkisinden arındırılmıştır. Birinci farkı alınan İhracat oranı için korelogram grafiği aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

Grafik 3: İhracat Oranı korelogram Grafiği

İlgili korelogram grafiğine bakıldığında, otokorelasyon (autocorrelation) ve kısmi otokorelasyon (partial autocorrelation) değerlerine göre sürece en uygun modelin ARIMA(1,1,2) olduğunu söylemek mümkündür.

Benzer şekilde ithalat oranı için çizilen korelogram grafiği aşağıdaki gibidir:

Grafik 4: İthalat Oranı korelogram Grafiği

İlgili korelogram grafiğine bakıldığında, benzer şekilde otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon değerlerine göre sürece en uygun modelin ARIMA(1,1,2) olduğunu

söylemek mümkündür.

Hem ihracat hem de ithalat oranı için ARIMA(1,1,2) modeli uygun olduğundan, ihracatın ithalatı karşılama oranını gösteren ihracat/ithalat değişkeni kullanılabilmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı için alternatif ARIMA model tahmin sonuçları aşağıdaki gibidir. Alternatif model denemelerine bakıldığında da en uygun modelin ARIMA(1,1,2) olduğunu söylemek mümkündür:

Tablo 1: İhracat/İthalat için ARIMA Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	ParametreDeğeri	StandartSapma	t-değeri	p-ols
AR(1)	0,755	0,258	2,93	0,003
MA(1)	0,628	0,283	2,22	0,029
MA(2)	0,335	0,170	1,97	0,100
ARIMA (2,1,2) ModeliTahminSonuçları				
Değişkenler	ParametreDeğeri	StandartSapma	t-değeri	p-ols
AR(1)	0,430	0,500	0,86	0,478
MA(1)	0,777	0,280	2,78	0,025
MA(2)	0,325	0,200	1,56	0,105
ARIMA (1,1,3) ModeliTahminSonuçları				
Değişkenler	ParametreDeğeri	StandartSapma	t-değeri	p-ols
AR(1)	0,423	0,560	0,76	0,453
MA(1)	0,628	0,283	2,22	0,030
MA(2)	0,313	0,190	1,64	0,105
MA(3)	0,075	0,251	0,30	0,765

İlgili model kullanılarak gelecek dönemlere ilişkin öngörüler elde edilmiş ve gelecek 10 yıllık dönemde, ihracatın ithalatı karşılama oranında artış öngörülmüştür. Alternatif önraporlama modellerinin mukayesesinden elde edilen hata istatistiklerine ait sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Alternatif Önraporlama Modellerine Ait Hata istatistikleri

Hata Ölçüleri	SMA(2)	Üstel Düzgünleştirme	ARIMA(1,1,2)
Hata ortalaması	0,130	0,175	0,210
Kareli hatalar toplamı	63,20	97,00	115,20
MeanAbsoluteError	0,830	1,000	1,330

MeanSquaredError	1,170	1,770	2,400
MPE	0,420	0,140	-0,430
MAPE	9,100	12,30	14,70
RMSE	1,025	1,450	1,620

Mukayese edilen üç model; SMA(Basit Hareketli Ortalama), Üstel Düzgünleştirme ve ARIMA modelleridir. Önraporlama için de en uygun modelin ARIMA(1,1,2) modeli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hata ölçütleri açısından, mutlak değerce en küçük istatistikler ARIMA(1,1,2) model tahmininden elde edilmiştir.

SONUÇ

Küreselleşme kavramı ile birlikte dünya üzerinde yeni bir düzen oluşmuştur. Ülkeler de bu değişen ve sürekli gelişen düzene karşı kendilerini özellikle ekonomik alanda koruma gayreti içine girmişlerdir. Ülkeler, doğrudan doğruya ticaretin sınırlandırılmasına, engellemesine, yapılmasına, uygulanma biçimine göre sistematik olarak almış oldukları karar ve yöntemleri kullanırlar. Bu durum küreselleşen dünyada tüm ülkelerin ekonomi politikalarını etkiler. Ticaret genel olarak iç ve dış ticaret olmak üzere ikiye ayrılır. Dış ticaret, malların ve sermayenin ulusal sınırların dışına akışı ile sağlanırken iç ticaret ise ulusal sınırlar içinde meydana gelen akışla ilgilidir. Dış ticaret, alım satım işlemleri, ithalat ve ihracat işlemlerinden oluşur. Bu işlemler ülkelerin parasal karşılıklarını ifade eder. Tüm ülkelerin dış ticaret politikalarının temel hedefi ithalatı en aza indirip ihracatı arttırmaktır. Çünkü bir ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Dünya Ticaret Örgütü'nün ticaret gereksinimlerini karşılayamaması ve yeni ticaret düzeninin yeni pazar açılımları konusunda yetersiz kalması ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaya yöneltmiş ve Serbest Ticaret Anlaşmaları son dönemde gerek gelişmiş ülkelerde gerekse ticari ve ekonomik ilişkilerde yaygınlaşmıştır. Ülkeler arasındaki Serbest Ticaret Anlaşmalarının genişlemesi birçok ülkenin mal tedarikini temin ederken Serbest Ticaret Anlaşmalarının dışında kalan ülkelerde ise tercihli ticaretten mahrum bırakmıştır. Bu kapsamda Türkiye gerek uluslararası ticaretteki Serbest Ticaret Anlaşmaları oluşturma eğilimine paralel olarak Gümrük Birliği çerçevesinde Avrupa Birliği'nin serbest Ticaret Anlaşmaları akdettiği ülkeler ile karşılıklı yarar esasına dayalı benzer anlaşmalar imzalanmıştır.

1996-2001 Dönemi Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye 1996 ve 2001 yılları arasında EFTA ülkeleri, İsrail, Makedonya gibi ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Ardından Türkiye 2002 ve 2012 yılları arasında Bosna Hersek, Tunus, Filistin, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Sırbistan, Karadağ, Şili gibi 10 ülke ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. 2013 ve 2020 yılları arasında Morityus, G.Kore, Malezya, Moldova, Singapur, Kosova, Faroe A. ve 2020 yılında Venezuela ile 2021 yılında Birleşik Krallık ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

Bu çalışmada, imzalanan antlaşmaların Türkiye'nin ihracat ve ithalatı üzerine etkisi olup olmadığı ve bu antlaşmalar çerçevesinde ihracat ve ithalatın gelecekte nasıl bir seyir izleyeceği tahmin edilmiştir. Tarihler; 2001, 2002, 2012, 2013, 2020 ve 2021'dir.

Belirtilen yıllara bakıldığında özellikle 2002 ve 2015 yıllarındaki değişimin, diğer yıllara göre daha fazla olduğu; 2002 ve 2012 yılları arasında yapılan antlaşmaların etkisinin 2015 yılına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.

Gelecek 10 yıllık döneme dair yapılan öngörü sonuçlarında, ihracatın ithalatı karşılama oranının artış yönünde seyir göstereceği öngörülmüştü. Bu durum da, ihracatın artış ithalatın azalış eğiliminde olacağı şeklinde yorumlanabilir. Elde edilen bu öngürler, 2020 yılında Venezuela ve 2021 yılında Birleşik Krallık ile yapılan antlaşmaların etkisinin, Türkiye'nin dış ticaret hacminde minimum 5 yıllık bir etki bırakacağı şeklinde yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ateş, E., Seymen ve A. D. (2019) Türkiye'nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları: İki Yanlı-Sektörel Bir Analiz ve Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Değerlendirme, *Sosyoekonomi Dergisi*, 27(42), 255-282.
- Doğan, A. ve Uzun, A. (2014) Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1).
- Kalaycı, C., Küçükali, C. (2018) "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği: Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi" *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(3), 13-23.
- Kirişçi, K. (2013) "Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Boosting the Model Partnership with the United States" <http://goo.gl/xW3SQq>, Erişim Tarihi: 01 Şubat 2021.
- Kocamaz, S. (2015) Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Antlaşması'nın Dünya Ticareti ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi, *Ege Strategic Research Journal*, 6 (2): 31-56.
- Koçtürk, O. M. ve Kocaefe, A. (2014) Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2): 65-77.
- Küçük, N. E. ve Aslan, N. (2015) Transatlantik Ticaret ve Yatırım Antlaşması'nın Tarihsel Süreci ve Türkiye'ye Etkileri, *Beykoz Akademi Dergisi*, 3(1), 99-118.